

7. Vyučovací proces, jeho podstata, charakteristika, rysy, definice

Vyučovací proces: je cílevědomé, záměrné, systematické působení na žáky, které se uskutečňuje pod vedením pedagoga v rámci určitých přesně vymezených forem. Pojem **vyučování** vymezuje činnost učitele který realizuje, organizuje a řídí činnost žáků. Charakteristickým znakem všech forem vzdělávání je cílevědomost. Je to oboustranný proces učitel x žák. Pojem vyučování vymezuje činnost učitel, který organizuje a řídí činnost žáka, kdežto podle mě výuka bude dvoustranný proces na základě vztahu učitel - žák

Cíl vyučování: - lze charakterizovat jako předpokládaný výsledek, jehož má být prostřednictvím vyučování dosaženo. Od cíle se odvíjejí kategorie jako je obsah vyučování, metody, formy, prostředky a podmínky. Hlavním prostředkem k dosahování cílů je obsah vyučování. Odráží stupeň vývoje společnosti a je vyjádřením požadavků na život a rozvoj společnosti.

Obsah vyučování – je strukturovaný, uspořádaný výběr poznatků a činností

Forma vyučování – způsob organizace vyučování a jeho uspořádání za účelem dosažení vzdělávacích cílů s využitím odpovídajících metod.

Metody vyučování – definujeme jako postupy a způsoby vyučování, které si učitelé volí k dosažení cílů v rámci určitých organizačních forem vyučování.

Vyučovací prostředky – jsou to materiální předměty využívané k realizaci cílů vyučování (učebnice, pomůcky, PC..)

Podmínky vyučování – představují vnější i vnitřní předpoklady pro splnění cílů. Patří sem **materiální** podmínky (vybavení školy, prostředí, finanční zabezpečení výuky atd.) a **nemateriální** podmínky(školská vzdělávací politika)

Kalhous: Výuka proces systematického rozvíjení fyzických a psych. sil žáka v kontinuitě s postupným seznamováním i následným osvojováním odborných informací, postojů a dovedností z jednotlivých předmětů organizovaných podle doporučených principů ve vzájemné interakci vychovávajících subjektů, tj. učitelů a vychovávaných objektů - žáků, a to v rámci školských institucí

- výuka = vyučování - činnost učitele

učení - činnost žáků

- **Solfronk** - vyučování = systém řízení činnosti směřující k dosažení vytčených výchovně vzdělávacích cílů, při čemž tento systém obsahuje dílčí složky - *subsystémy*:

- řídicí systém - učitel

- řízený systém - žák

- soustava učiva

- věcné prostředky, materiální podmínky

- **Machová, Průcha** - proces výuky - členitý, vnitřně jednotný, zároveň rozporný systém těsně spjatý se svým okolím, v němž hl. didaktický vztah je vyučování a učení a specifickými vztahy vztah mezi žákem a učitelem, učitelem a žákem

Vyučování - složitý společenský proces, jehož systém je utvářen vzájemným spojením několika dílčích soustav = vyučující, učící se, soustava učiva, soustava materiálních podmínek; charakter vazeb je určován především funkcí činností, které vazby realizují

- proces, ve kterém probíhá proces učení, tvorba a rozvoj soc. skupin, logika poznávání, vzájemné interakce učitele a žáků a komunikace, proces získávání a zpracovávání informací

- systém řízené činnosti směřující k dosažení vytčených výchovně vzdělávacích cílů, přičemž tento systém zahrnuje dílčí složky - řídicí systém; řízený učící se systém; soustava učiva; subsystém věcných prostředků a materiálních podmínek vyučování

- dílčí složky spojeny vazbami, v nichž je realizován přenos různých druhů informací

Výuka - systém, který zahrnuje nejen proces vyučování, ale především cíl výuky, obsah výuky, podmínky, determinanty a prostředky výuky, vlastní vzdělávací proces, výsledky výuky

- hlavní forma výchovněvzděl. činnosti, při níž učitel a žáci vstupují do urč. vztahů, aby dosáhli stanovených cílů

- díky obsahu výuky je dosahováno změn jedince

- proces výuky má komponenty

1) **cíl**, se kterým se pracuje - učitel a žák;

2) **prostředky** - učivo;

3) **výsledky**

- obsah vyučování má ve vztahu k cílům dvojí povahu - je látkovou konkretizací cílů a prostředkem, jak je realizovat

Prvky - činitele (komponenty) výuky:

1) *Objektivní faktory* = cíle, obsah (učivo), metody vyučování, organizační formy, didaktické prostředky

2) *Subjektivní f.* = učitel, žák, řízení jejich činnosti

Podmínky (determinanty) procesu výuky:

- souhrn výchovně vzdělávacích jevů i jevů stojících mimo oblast výchovy a vzdělání

- jsou východiskem procesu výchovy a zároveň i výsledkem

- neznalost a nerespektování těchto podmínek nedovolí dosáhnout úspěšného výkonu žáků

a) **vnější podmínky** - mimo školu

- faktory politické, vědecké, ekonomické, duchovní, historické, ... = souhrnně dosažená životní úroveň (společnost a trh práce)

- **prostředí** - *mikroprostředí*; *semiprostředí* (rodina, malá soc. skup.); *neccprostředí* (město, velká soc. skup.); *makroprostředí* (společnost, stát); *globální prostředí lidstva*
- školu výrazně ovlivňuje:
 - TV, média...
 - změna funkce soudobé rodiny - zaměstnanost matek, převažuje ekonom. funkce nad výchovnou
 - vliv soc. skup. (party)
 - přemíra vněj. vlivů a podnětů nemusí být pozitivní (přemíra zájmových kroužků, internet) = přetíženost, roztěkanost, nesoustředěnost, pasivita
 - naopak nedostatek podnětů - prožitkové strádání, ochuzení emocionality
- vztah komunity ke škole - zda existuje spolupráce s rodiči, podniky, obec. úřadem

b) **vnitřní podmínky** - dosažená úroveň žáků; vrozené i získané vlastnosti (žádoucí a nežádoucí); životní zkušenosti; věkové a individuální zvláštnosti; výsledky předchozího vzdělání

- vnitř. pod. školy - materiální vybavení; pedagogický sbor; ředitel

c) **podmínky z hlediska vztahu k cílům**:

- *eufunkční* - přispívají pozitivně k dosahování cílů
- *disfunkční* - negativně působící
- *neutrální* - neovlivňují

Etapy procesu výuky:

- 1) koncepční
- 2) projektová
- 3) realizační
- 4) výsledková (výsledková) - v rámci ní - aplikační

ad.1) **KONCEPČNÍ** = nejobecnější charakter

- východiskem jsou - *společenské požadavky* na osobnost žáků
 - *společenské potřeby*
 - *úroveň společenského poznání* (věda)
 - *úroveň společ. praxe*
 - *úroveň rozvoje školského systému* (vznik nejobecnějších představ o cíli výchovy a vzdělání)
 - *úroveň koncepce procesu výuky*
 - *úroveň nejobec. představy o výsledku* (školský zákon, standardy)

ad.2) **PROJEKTOVÁ** = konkrétnější charakter, obecné cíle se konkretizují do dílčích - vznikají **projekty** urč. typů škol, stupňů, pojetí oborového studia, profily absolventů, učební plány, osnovy, výukové programy

ad.3) **REALIZAČNÍ** = aktivní, zcela konkrétní, dochází v ní k interakci, předávání, osvojování učiva

ad.4) **RESULTÁTOVÁ** = má funkci regulační a zpětnovazebnou

- ověřování výsledků procesů výuky, k jejich aplikaci
- promítnou se do postojů a hodnotové orientace
- projevují se ve vědomostech, dovednostech, postojích

Koncepce vyučování (typy, modely výuky) = souhrn jevů, teoretických východisek procesu výuky, zahrnuje i realizovaný proces výuky:

a) Dogmatická koncepce vyučování - (9.-16. stol.) hlavní zdroj poznání - slovo, paměť - hlavní proces zapamatování

b) Slovně - názorné vyučování (Komenský) - základní, dodnes funkční koncepce, slovo je doloženo názorným příkladem

c) Problémové vyučování (konec 19. stol.) - spojení školy se životem - J. Dewey

d) Rozvíjející se vyuč. (20. stol.) - Vygotskij - vývoj žáka nemá jít za vyučováním - naopak ho táhnout

e) Programové vyuč. - založeno na teorii behaviorismu - Skinner; učivo rozloženo do jednotlivých kroků - žák samostatně postupuje, pokud uspěje v předchozím bodě, pokračuje dál, pokud ne musí se vrátit; žák pracuje podle svého vlastního pracovního tempa

Cíle procesu výuky = nedílná součást systému výuky, vlastně kvůli dosažení cílů celý proces probíhá

Vymezení cíle: zamýšlený, relativně stálý stav, resp. změna osobnosti žáka, kterého má býti dosaženo výukou. Jde tedy o předpokládaný, zamýšlený výsledek výuky, k němuž žáci směřují v součinnosti s učitelem

- Skalková - **cíl** je očekávaný a zamýšlený výsledek, k němuž učitel s žáky směřuje, ideální stav, jehož má být dosaženo

- cíle se projektují ve výchovně-vzdělávacích, resp. školských dokumentech jejich prostřednictvím se reguluje činnost učitele

- v míře dosažení cíle se hodnotí efektivita výuky

- výuka a vzdělání - záměrná činnost

Čtyři funkce cílů v procesu výuky:

- 1) Orientační a anticipační
- 2) Motivační a stimulační
- 3) Realizační
- 4) Regulační

ad.1) - poskytují orientaci učitelů, jsou pedagog. normou

- určující a popisující průběh vývojových změn žáka
- anticipují (očekávat, předvídat) předpokládané možnosti výuky

ad.2) - dynamizují činnosti učitelů i žáků tím, že chtějí dosáhnout cílů postupně - motivace

- orientují učitele i žáky k dosahování perspektiv
- žákovi se mají cíle sdělit - kam má dojít - motivuje ho to

ad.3) - vedou učitele při realizaci výuky - pomáhají při výběru vhodných metod a prostředků a pomáhají přeměňovat pedagogické představy na skutečnost

ad.4) - poskytují kritéria k hodnocení úspěšnosti; regulují průběh učitelova jednání - měl by si uvědomit, ověřit zda cíle dosahuje

ČLENĚNÍ CÍLŮ VÝUKY:

1) z hlediska subjektově - objektových vztahů - cíle *vnější* (objekt - subjekt); cíle *vnitřní* (subjekt - objekt), dochází k interiorizaci cílů

2) z hlediska obsahu - cíle *celkové, mnohostranné, dílčí*

3) z hlediska hierarchie - cíle *nejvyšší* = *nejobecnější* - všestranně rozvinutá osobnost, cíle stupňů, ročníků, předmětů, hodin, etap hodin, *nejkonkrétnější* - kapitola,...

4) z hlediska náročnosti - cíle *maximální* = nepřiměřeně náročné; cíle *optimální* - k horní hranici žakovského výkonu; c. *minimální* - nepřiměřeně snadné

5) z hlediska času - cíle *dlouhodobé* - nejvyšší cíle z hlediska hierarchie; cíle *střednědobé*; cíle *blízké*

6) z hlediska přizpůsobivosti konkrétním podmínkám - cíle *standardní* - pro celou sféru veřejné školy; c. *minimální* - těch by měl dosáhnout každý žák na své úrovni vývoje; c. *přizpůsobené individuálně, aktuálním regionálním zvláštnostem žáků*

VLASTNOSTI CÍLŮ:

- **komplexní** - zahrnovat všechny oblasti osobnosti žáka, z tohoto hlediska se dělí na:

- a) cíle kognitivní - rozvoj poznávacích procesů
- b) cíle postojové - vytvářet hodnotovou orientaci žáků
- c) cíle výcvikové - dovednostní, rozvoj senzomotoriky

- **konzistentní** - brát v ohled hierarchii - souslednost cílů od nejvyšších (nejdůležitější) po nejnižší cíle

- **kontrolovatelné** - cíl vymežit tak, aby bylo možno vyjádřit jaký výkon má žák zvládnout, za jakých podmínek; nutno si stanovit normu, co a v jakém rozsahu požadují (jako učitel) od výborného žáka, co od průměrného, ...; je důležité tyto normy žákům sdělit! Cíl žádat ve vidu dokonavém (žák má umět spočítat, nakreslit, ...)

- **přiměřené** - cíle s optimální náročností, aby byly pro žáka zvládnutelné - důležitý úkol pro učitele, cíle bychom měli vyměřovat v rovině žákova výkonu, zda je dokáže aplikovat

NEDOSTATKY PŘI VYMEZOVÁNÍ CÍLŮ -

- absence cílů - cíl je nutné formulovat srozumitelně a sdělit
- formalismus - při vymezení a popisu cíle (naučení básničky)
- subjektivismus - učitel stanoví pouze některé cíle (jen kognitivní,...), poruší hierarchii cílů, vybírání cílů
- tendence zaměňovat cíl za učivo

Didaktická analýza

Pod pojmem didaktická analýza učiva chápeme myšlenkovou činnost učitele, která mu umožní z pedagogického hlediska proniknout do podstaty učební látky. Učitel provádí rozbor obsahu příslušné látky, jehož úkolem je vystihnout její výchovnou a vzdělávací hodnotu.

Analýza obsahu látky je nezbytným předpokladem ke stanovení cílů a projektování práce učitele. Přitom je nutné si uvědomit rozdíl mezi popisem obsahu látky a charakteristikou cílů, jichž chce vyučující jejím prostřednictvím dosáhnout.

Na rozdíl od pouhého popisu obsahu je otázka cílů vždy spjata s otázkou výsledků a týká se rozvíjení různých stránek osobnosti žáka.

Ptáme se:

jakých změn je třeba dosáhnout

v čem se prohloubí a rozšíří vědomosti žáka

jaké dovednosti má žák získat

jaké logické způsoby myšlení budeme především rozvíjet

jak se budou utvářet jeho hodnotící soudy, jeho mravní vlastnosti a postoje?

Cíle jsou vyjadřovány ve změnách lidské osobnosti, ve změnách vědomostí, dovedností, schopností a různých vlastností a postojů žáků. Přitom vzdělávací a výchovné aspekty je nutno vidět v jednotě.

Kategorie cíle hraje významnou roli i v učební činnosti žáka. Znalost cíle, k němuž vyučování směřuje, žáky usměrňuje, ale také dynamizuje jejich aktivitu. V pedagogické praxi se poměrně málo využívá motivační funkce cíle. I když je cíl žákům sdělen – ať už ústně nebo zápisem na tabuli, zůstává zpravidla na úrovni objektivní informace o látce. Méně se objevuje snaha uvést látku ve vztah s poznávajícím subjektem (odvolání na jeho životní zkušenosti, problémy, potřeby – k čemu mu to bude, když se to naučí).

Až dosud se didaktika v podstatě nezajímala o to, jaký je osobní vztah žáka k cílovému obsahu. Přitom ovšem cíl, který vnáší vyučující nemusí odpovídat cíli, který si klade sám žák, a to nejen z hlediska jeho konkrétního zaměření. Neodpovídá vždy ani z hlediska výkonu. Aspirační úroveň žáka může být mnohem nižší než požadavky učitele a naopak.

Přehnaně vysoké, nerealistické nebo naopak příliš nízké očekávání učitele nepodněcuje dostatečně činnost žáků, právě tak, jako příliš nízká nebo příliš vysoká aspirační úroveň vede u žáků k chybným výkonům. (Skalková, 327)

Ujasnění cíle na základě didaktické analýzy učiva v rámci tematického celku vede k volbě základních metod vyučování. Jasná představa cíle, k němuž směřuje, umožňuje učiteli přesněji si uvědomit vztah mezi tímto cílem a prostředky jichž využívá.

Volba metod, které určují jak charakter činnosti učitele, tak i charakter činnosti žáků, ovlivňuje využití látky i účinnost realizace cíle. Obecně lze říci, že uplatňování metod, které umožňují rozvíjet aktivní, samostatnou a tvořivou činnost žáků, vede k účinnému využití vzdělávacích a výchovných možností látky a k realizaci zamýšleného cíle.

Vyučování vždy probíhá v reálných podmínkách, ať už je to dosavadní úroveň vývoje žáků, připravenost učitele, kvalita učebnic, vybavení školy moderními pomůckami a pod. Tyto podmínky zasahují do průběhu vyučování a ovlivňují ho.

Jednou z významných podmínek je čas, který má učitel k dispozici. Kategorie času se zpravidla neanalyzuje jako pedagogická kategorie, přitom každý učitel z denní praxe zná, že je to jedna z podmínek, které významně ovlivňují jak plánování průběhu vyučovacího procesu, tak i jeho výsledky (téměř vždy je málo času).